

REPTES DEMOGRÀFICS PER A LES CIUTATS MEDITERRÀNIES

ANDREU DOMINGO VALLS

Centre d'Estudis Demogràfics i Institut d'Estudis Catalans

JORDI BAYONA CARRASCO

Universitat de Barcelona i Centre d'Estudis Demogràfics

INTRODUCCIÓ: UN TRENCADÍS ESTADÍSTIC¹

La Mediterrània, demogràficament parlant, no constitueix una regió pròpiament dita. Si ho és, es caracteritza per la seva fragmentació i pels ritmes molt diferents d'evolució. És, comencem per aquí, una regió fragmentada i en transició, amb diferents processos transicionals. I no ens referim només a aquells fenòmens que de manera dicotòmica agrupen els països del nord d'una banda i els del sud d'una altra, com a primer cop d'ull ens podrien fer pensar les dinàmiques demogràfiques més elementals —fecunditat, mortalitat i les mateixes migracions. Aquesta afirmació pot sorprendre quan, per contra, s'ha situat en el centre de l'imaginari geopolític, precisament com a símbol de la frontera demogràfica, juntament amb la divisió entre Estats Units i Mèxic, en l'àmbit mundial, i ha esdevingut un exemple de la manera que els desequilibris demogràfics poden determinar les relacions internacionals, sobretot en l'àrea de la seguretat.² Uns desequilibris que es resumeixen, en una visió homeostàtica de les migracions, en unes migracions que s'acceleren en la mateixa mesura que es preveu que en el futur els desequilibris s'eixamplin, com a mínim durant els propers trenta anys. És així tant en l'estructura de la població —el perfil envellit del nord en contrast amb el jove del sud— com en la dinàmica —els diferencials en fecunditat, amb mínims mundials per als septentrionals i amb una fecunditat que, tot i davallar, segueix essent important per als meridionals, o les mateixes migracions.

La recent crisi dels refugiats de 2015 s'ha convertit en un emblema de les amenaces d'aquest desequilibri, tant com les picabaralles entre els diferents estats de la Unió Europea referents a la immigració irregular i la pugna que es manté amb les Organitzacions No Governamentals, com la crisi de l'*Open Arms* va palesar l'estiu del 2019. En aquest context, les ciutats, amb el creixement de la població urbana, en general, apareixen com a nodes dels moviments migratoris, són alho-

ra emissores i receptores de migracions, al mateix temps que les migracions al seu torn són percebudes com a amenaces per a la sostenibilitat de les ciutats. Si aquest quadre no fos prou complicat per ell mateix, els horitzons de futur més immediat tant en l'evolució demogràfica com en la política, fan més crítica aquesta situació. En l'àmbit demogràfic, ens referim a l'efecte multiplicador que pot tenir sobre les migracions l'extraordinari creixement pronosticat per a la població africana, que es doblarà en els propers trenta anys fins a assolir els 2,5 mil milions d'habitants,³ a l'augment previst del nivell d'instrucció de la població africana⁴ o al canvi climàtic degut a l'escalfament global, malgrat que ara per ara només es manifesta en moviments regionals.⁵ Ara bé, cal advertir que els estudis sobre l'impacte del canvi climàtic en les migracions es mouen tot sovint en el camp de la mera especulació, i apunten que en la regió mediterrània s'incrementarà l'entesa entre els governs europeus i els del nord d'Àfrica, per a regular les migracions i intensificar, per contra, el paper de gendarmes dels nord-africans respecte als corrents subsaharians, que s'estima que es multiplicaran tant per l'efecte del creixement vegetatiu com del canvi climàtic.⁶ En el marc polític, hem d'assenyalar l'ascens dels moviments nacionalpopulistes arreu d'Europa, que tenen en la restricció de les migracions i fins i tot en la repatriació dels immigrants un dels seus punts de convergència, especialment en aquells que procedeixen de la riba sud de la Mediterrània.

3. «World Population Prospects: The 2018 Revision», a *World Population Prospects* (en línia), Nova York, United Nations, 2018, <<https://population.un.org/wpp/Publications/>> (consulta: 10 de març de 2020).

4. Wolfgang LUTZ, William P. BUTZ i K. C. SAMIR (eds.), *World Population and Human Capital in the Twenty-first Century*, Oxford, Oxford University Press, 2014.

5. Luca MARCHIORI, Jean-François MAYSTADT i Igmarr SCHUMAHER, «The impact of Weather Anomalies on Migration in Sub-Saharan Africa», *Journal of Environmental Economics and Management* (Altamonte Springs), vol. 63, núm. 3 (2012), p. 355-374; Cristina CATTANEO *et al.*, «Human migration in the era of climate change», *Review of Environmental Economics and Policy* (Oxford), Vol. 13, núm. 2 (2019), p. 189-206.

6. «Effects of Future Climate Change on Cross-Border Migrations in North Africa and India», *Population and Development Review*, vol. 36, núm. 2 (2010), p. 408-412.

1. Aquest text forma part del projecte «Metabolismo demográfico, migraciones y cambio social en España» (PID2020-113730RB-I00), finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació del Govern d'Espanya.

2. Gérard François DUMONT, *Démographie politique: Les lois de la géopolitique des populations*, París, Eclipses, 2007.

La fragmentació demogràfica, però sobretot la política, explica la feblesa estadística per a donar compte d'aquests canvis que, per altra banda, es dibuixen com a centrals per als propers anys. Ni en el camp de les migracions, ni en el de l'evolució demogràfica de les ciutats mediterrànies, tenim la informació que seria necessària per a enfrontar-nos als reptes demogràfics i extrademogràfics que se'ns plantegen. Dit d'una altra manera: el trencadís estadístic fa de mirall del polític i, el que és pitjor, de la manca de voluntat d'estructurar una regió que malgrat els seus potencials està condemnada a romandre a la perifèria. Hem de recordar que un dels primers objectius del Pacte Mundial per la migració segura, ordenada i regular, signat a Marràqueix el 2018,⁷ era precisament enfortir o imposar el registre estadístic homologable als diferents països protagonistes dels moviments migratoris. Però potser aquesta situació perifèrica resulta privilegiada per a projectar una mirada crítica, des de la perspectiva postcolonial, com ens convida a fer Ricard Zapata-Barrera.⁸

En aquest text, volem recompondre, a partir de les molt diferents i limitades dades demogràfiques disponibles, els tres factors principals per a la comprensió de la situació present i la que se'ns planteja a l'horitzó 2050: els sistemes migratoris a la Mediterrània i la irregularitat; la tipificació demogràfica de les ciutats mediterrànies, especialment respecte a les migracions; i, a l'últim, unes reflexions sobre la governabilitat de les ciutats mediterrànies davant dels reptes demogràfics als quals s'enfronten. En cadascun dels capítols següents presentarem també les dades disponibles, les utilitzades i les limitacions que tenen. Tot això amb la intenció de fer emergir de manera crítica les contradiccions entre la narrativa sobre l'evolució demogràfica i la geopolítica a la Mediterrània.

SISTEMES MIGRATORIS A LA MEDITERRÀNIA I IRREGULARITAT

Estimació de la mobilitat intramediterrània

No es disposa de dades sobre fluxos migratoris comparables per a tota la regió mediterrània. Aquesta situació és generalitzada arreu del món, fins i tot són incompletes per a la Unió Europea, amb països que enregistren els fluxos i altres que no, i encara entre aquells que enregistren, amb problemes tant de categorització com de cobertura. És per aquesta raó que en els darrers

anys, gràcies a l'esforç de Nacions Unides, s'utilitza el diferencial entre dos moments temporals de la població nascuda en un país resident en un altre, com a aproximació indirecta als moviments migratoris, és a dir: s'estimen els fluxos a partir dels estocs. Aquesta informació, per ella mateixa, pateix també forts límits: no tots els països enregistren la població pel lloc de naixement, n'hi ha que ho fan exclusivament per la nacionalitat, i la informació de les característiques d'aquesta població es veu reduïda a unes poques variables com el sexe i l'edat. Com que desconeixem l'any d'arribada d'aquesta població, l'estimació indirecta es veu distorsionada per tots aquells fenòmens demogràfics que afecten la continuïtat de la residència dels individus migrats: les emigracions, la mortalitat i, en el cas de només tenir la informació per la nacionalitat, l'efecte pertorbador de les diferents legislacions a cada país, que pot fer desaparèixer o perpetuar aquesta situació en el cas de persones que no han migrat.

El 2019, hi havia 40.423.214 persones nascudes a països mediterranis que residien a d'altres països del món, el 34,6% d'aquests immigrants pertanyien a països del nord de la Mediterrània i el restant 65,4%, als països del sud (taula 1 i figura 1). Aquesta dada, però, recull tota la història migratòria del segle xx i començament del XXI i en alguns casos l'adquisició de la nacionalitat per descendència (és a dir que no es tracta de fet de ser immigrants), amb una presència molt important de les diàspores francesa (2,3 milions), italiana (3 milions), espanyola (1,4) i albanesa o grega (al voltant d'1 milió) si comptem la intensitat, per exemple, escampades sobretot a Llatinoamèrica i Europa, per una banda, i les diàspores egípcia (3,5 milions), turca (3,4), marroquina (3,1) o algeriana (1,9) amb una forta presència a Europa, o la siriana, més recent, però amb un rècord de 8,2 milions, així com la palestina (3,9 milions), amb la significativa presència també dels països de la península Àrabica com a receptors de fluxos del nord d'Àfrica, especialment d'Egipte, i del migjorn. Són més antigues, d'una altra banda, però amb cronologies molt diferents, com reflecteix l'estructura per edat d'aquests immigrants.

En tot cas, el que es pot observar és que no es tracta de moviments regionals (entre els diferents països de la Mediterrània), sinó que la destinació dels emigrats mediterranis (siguin septentrionals o meridionals), històricament, si ens referim als darrers dos segles, ha ultrapassat els límits de la regió. Així, els emigrats mediterranis que viuen en un altre país mediterrani representen només el 42,3% de tota la diàspora mediterrània, si així en podem dir. Les principals destinacions se situen, doncs, fora de la regió: Estats Units (50,6 milions), Alemanya (13,1), Aràbia Saudita (13,1), Regne Unit (9,5) o els Emirats Àrabs (8,5). Els països més endogàmics respecte a la regió, és a dir, aquells en els quals la majoria dels seus emigrants es

7. LORENZO CACHÓN RODRÍGUEZ i MARÍA AYSÀ-LASTRA (eds.), *El Pacto Mundial para la migración segura, ordenada y regular*, Barcelona, Fundació Apip-Acam, Hacer editorial, 2019.

8. RICARD ZAPATA BARRERO, «Editorial: "Mediterranean Thinking" for mapping a Mediterranean migration research agenda», *Comparative Migration Studies* (Rotterdam), vol. 8, núm. 6 (2020), p. 1-18.

TAULA 1. *Immigració i emigració als països mediterranis, segons lloc d'origen (2019) (Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Global Migration Database, 2019)*

	Emigrants				Immigrants		
	Totals	Mediterrani	%		Totals	Mediterrani	%
Rep. Àrab Siriana	8.225.499	5.160.311	62,7	Alemanya	13.132.146	4.470.512	34,0
Palestina	3.890.650	1.559.413	40,1	França	8.334.875	4.294.129	51,5
Egipte	3.547.626	340.843	9,6	Turquia	5.876.829	4.082.585	69,5
Turquia	3.493.071	439.541	12,6	Jordània	3.346.703	2.975.508	88,9
Marroc	3.136.069	2.356.730	75,1	Estats Units	50.661.149	2.475.395	4,9
Itàlia	3.077.777	532.701	17,3	Aràbia Saudita	13.122.338	1.891.747	14,4
França	2.296.534	484.355	21,1	Líban	1.863.873	1.729.445	92,8
Algèria	1.944.784	1.730.951	89,0	Itàlia	6.273.722	1.609.275	25,7
Bòsnia i Hercegovina	1.653.056	895.598	54,2	Espanya	6.104.203	1.146.139	18,8
Espanya	1.444.942	348.731	24,1	Emirats Àrabs	8.587.256	1.107.265	12,9
Albània	1.207.032	988.007	81,9	Canadà	7.960.657	1.063.361	13,4
Grècia	1.039.257	178.974	17,2	Regne Unit	9.552.110	962.543	10,1
Croàcia	990.012	399.212	40,3	Suïssa	2.572.029	915.571	35,6
Sèrbia	950.485	259.017	27,3	Austràlia	7.549.270	888.253	11,8
Líban	844.158	96.430	11,4	Àustria	1.779.857	854.881	48,0
Tunísia	813.213	572.552	70,4	Bèlgica	1.981.919	822.620	41,5
Macedònia del Nord	658.264	356.655	54,2	Sèrbia	820.312	770.603	93,9

mouen dins l'àrea mediterrània, són els algerians (89%), els albanesos (82%), els marroquins (75%) i els tunisians (70,4%), a part dels sirians (62,7%). Veient els països protagonistes tant en termes absoluts com en termes relatius, també és fàcil imaginar com es barregen les motivacions d'aquests moviments migratoris i com poden haver canviat al llarg del temps: des de l'emigració econòmica fins als refugiats per conflictes bèl·lics (al sud, però també al nord de la Mediterrània, recordem la Guerra dels Balcans dels anys noranta del segle xx), sense deixar de banda els corrents protagonitzats per estudiants o per raons de jubilació, a part de la immigració de descendents d'immigrats nascuts a l'estranger.

Si ens fixem en els països mediterranis com a receptors de fluxos (figura 2), si exceptuem la redistribució de les poblacions de l'antiga Iugoslàvia entre les noves repúbliques després de la guerra, o la diàspora palestina, tampoc veurem una pauta predominantment intraregional: les 36.657.629 persones immigrades a la Mediterrània poden haver migrat per motius de lleure, especialment els oriünds de països europeus septentrionals, de treball o cercant refugi, aquests solen depassar tant al nord com al sud les estrictes barreres regionals. Així, a Espanya o Itàlia, la majoria d'immigrats rebuts són extraregionals —els mediterranis només representen un 18,8%, tot i que la primera nacionalitat sigui la marroquina—, llatinoamericans i europeus de la Unió Europea en el primer cas, i europeus tant de la Unió Europea com de la resta, en el segon —on la migració procedent de la Mediterrània representa la quarta part del total—, es barregen les migracions d'oci i les econòmiques.

En canvi, entre els països de la Mediterrània sud, les principals nacionalitats presents corresponen a desplaçaments forçosos deguts a conflictes bèl·lics. És el que succeeix amb els sirians a Turquia, el Líban o Jordània —país on la migració procedent d'altres països de la regió representa el 89% de tota la població immigrada—, però també amb els palestins i sudanesos a Egipte, els somalis i iraquians a Líbia, o els sahrauís a Algèria —si bé en aquest cas es tracta de poblacions on la majoria ja han nascut als camps de refugiats—, sense que hi hagi també migracions de treballadors (molts corresponents a subsaharians en trànsit i no documentats) o de retornats o descendents de retornats (això en part explicaria la presència de francesos o espanyols entre les tres primeres nacionalitats al Marroc), i no podem descartar incipients fluxos de jubilats europeus a Marroc o Tunísia, per exemple. Això no treu que existeixin sistemes migratoris consolidats entre diferents països de la Mediterrània de molt de temps, en el sentit que els atorgava el geògraf Akin Mabogunje,⁹ com un sistema en el qual s'estructuren els fluxos de persones, béns, serveis i informació, com és el cas de França amb les seves excolònies Marroc o Algèria on aquestes nacionalitats segueixen tenint molt de pes, però també d'Espanya o Itàlia amb el Marroc, de caràcter més recent.¹⁰

9. Akin L. MABOGUNJE, «Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration», *Geographical Analysis* (Columbus), vol. 2, núm. 1 (1970), p. 1-18.

10. Hein DE HAAS, «Sistemas migratorios en el norte de África: Evolución, transformaciones y vínculos con el desarrollo», *Migracion y Desarrollo* (Zacatecas), núm. 7 (2006), p. 63-92.

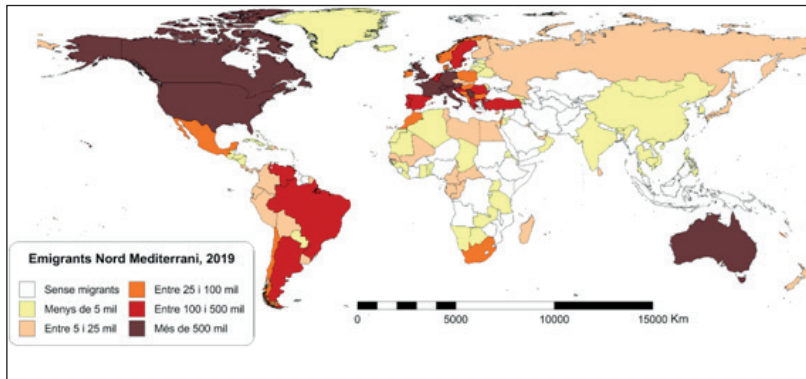

FIGURA 1. Diàspora mediterrània al món, segons si els migrants han nascut al nord o al sud de la Mediterrània (2019) (Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Global Migration Database, 2019).

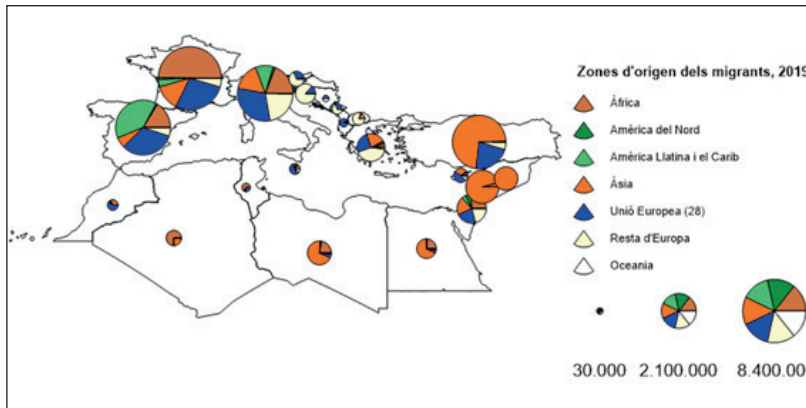
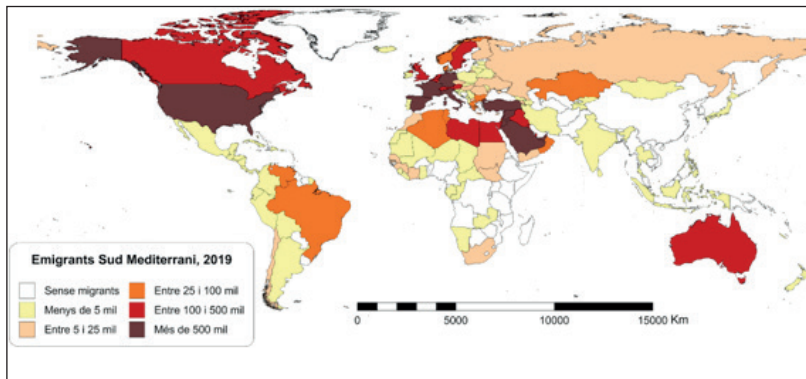

FIGURA 2. Població immigrada per grans conjunts continentals als països de la Mediterrània (2019) (Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Global Migration Database, 2019).

Si ens cenyim als moviments intramediterranis, in-ferits dels 15,6 milions de persones pertanyents a la regió que no viuen al país on van néixer (figura 3), veurem com en un entramat molt dens de fluxos, destaquen els de refugiats sirians a Turquia (3,7 milions) i al Líban (1,2), per una banda, així com els fluxos procedents de tres països del Magrib dirigits a França —on la migració d’altres països mediterranis representa més de la meitat de tots els immigrants, amb 1,5 milions d’algerians i un milió de marroquins, i molt més endarrere els 711.000 marroquins a Espanya i 450.000 a Itàlia, o els 475.000 albanesos a Itàlia i 426.000 a Grècia. Tornem a recordar, però, que aquestes estimacions recullen la petja històrica dels residents, amb la qual cosa els fluxos dirigits a aquests països no necessàriament són actuals.

Per a copsar millor els darrers moviment migratori, analitzarem el que ha succeït els darrers cinc anys, entre 2015 i 2019. Després de l’episodi de l’esclat migratori que es va donar a Espanya i Itàlia de 2000 fins a 2007 estrocat per la recessió econòmica a partir de 2008, el que es va enregistrar són diferents moviments de retorn i reemigració, així com la davallada dels fluxos de sortida en els països emissors, i en canvi la seva promoció en els que havien estat receptors. A partir de 2014, això no obstant, es recuperen els fluxos un cop acabat l’interval de la recessió econòmica, en alguns casos de manera força significativa.

Així, durant el quinquenni de 2015 a 2019 es van enregistrar més d’1,5 milions de nous immigrants. Síria i Turquia van ser, respectivament, els majors emissors i receptors d’aquests fluxos. Així, els movi-

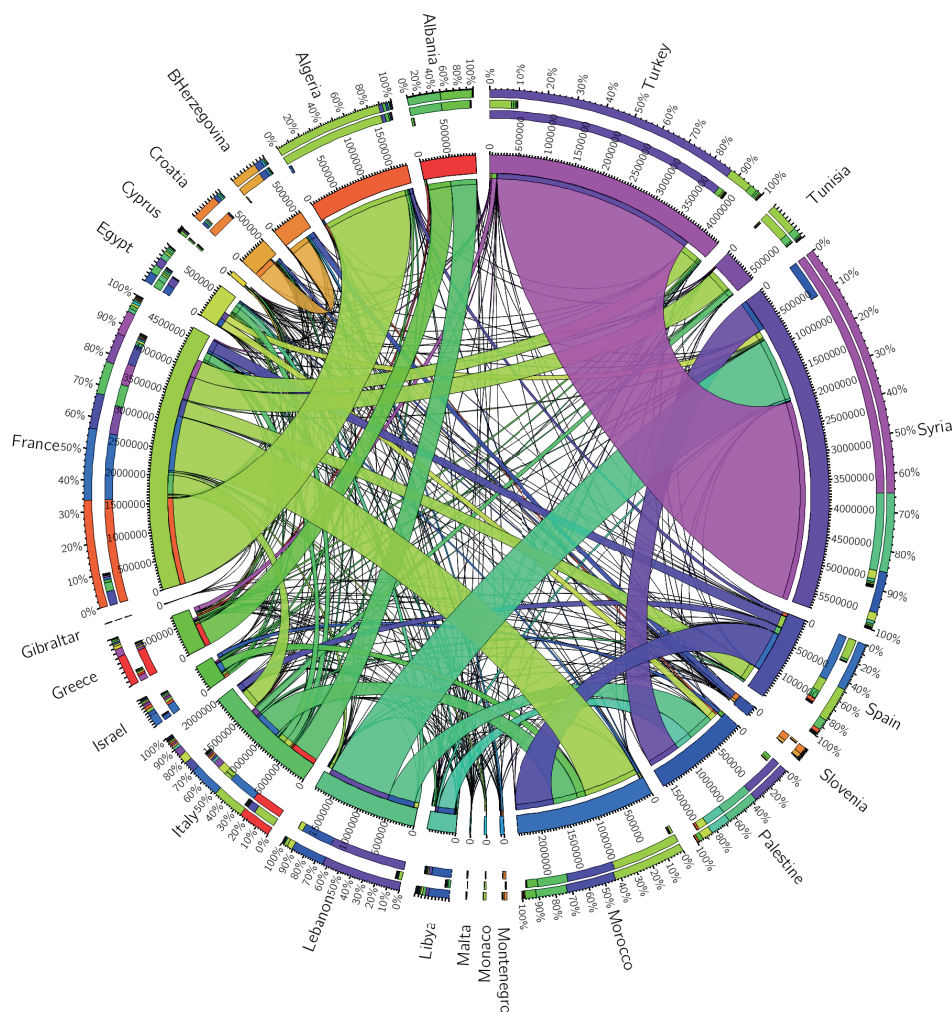

FIGURA 3. Fluxos intramediterranis estimats a partir de la població resident nascuda fora del país en la Regió Mediterrània (2019) (Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Global Migration Database, 2019).

ments protagonitzats per sirians han representat el 68,4 % de tota la mobilitat regional, mentre que els arribats a Turquia representen el 66,4 %, amb els sirians com a protagonistes indiscutibles d'aquest èxode (amb 975.000 sirians arribats a Turquia en el darrer període). França segueix apareixent com un dels principals receptors, amb un saldo positiu de 232.000 nous immigrants, amb els algerians i els marroquins com a protagonistes d'aquests fluxos, la qual cosa confirma l'existència d'un sistema migratori de llarga durada, ja que no podem imputar només als immigrants dels anys seixanta el pes de la població magribina resident a França. Itàlia (92.000) i Espanya (39.000), a gran distància, també segueixen essent receptors regionals, en el primer cas essencialment d'albanesos i marroquins, mentre que a Espanya són italians i, altra vegada, marroquins. Entre els països septentrionals, el que ha guanyat més població d'altres orígens mediterranis ha estat Egipte (unes 80.000 persones), bàsicament sirians i palestins. Entre els saldos negatius, atribuïbles bàsicament a emigracions, destaca la disminució de sirians (68.000 menys) i palestins del Líban (28.500 menys), i en tercer lloc la de persones nascudes a Bòsnia i Hercegovina de Croàcia (31.000 menys).

La fallida migratòria mediterrània: irregularitat i mortalitat

Com ja hem assenyalat, la mar Mediterrània es percep com un centre de la migració clandestina i, desgraciadament, com un punt negre quant al tràfic de persones i la mortalitat causada pels riscos del períple migratori. El primer que cal dir és que aquesta realitat és marginal pel seu volum en el conjunt dels moviments migratoris que es produeixen als països mediterranis. Aquesta marginalitat, d'una banda, no treu dramatisme a unes condicions que posen en relleu el fracàs tant de tots els estats implicats com de les organitzacions supranacionals que hi intervenen, encapçalades per la Unió Europea. De l'altra banda, aquestes circumstàncies sí que canvien la realitat dels països migratoris que hi estan involucrats. Un cop més, tindrem problemes amb les dades existents; utilitzarem, d'una banda, les estadístiques centralitzades per Eurostat —que deixa fora la informació dels països extracomunitaris—, que provenen dels arxius dels diferents estats que en formen part, i, de l'altra, les del projecte Missing Migrants de l'Organització Internacional per les Migracions (OIM), de l'Organització de les Nacions Unides. Concretament ens referirem a dos fenòmens: la irregularitat estimada (taula 2) i, des de 2014, l'estimació de morts i desapareguts documentats a la Mediterrània per l'Organització Internacional per les Migracions (figura 4).

TAULA 2. *Migrants irregulars estimats als països nord-mediterranis pertanyents a la Unió Europea, per procedència (2009-2018) (Font: Elaboració pròpia, amb dades d'Eurostat, 2009-2018)*

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Unió Europea	568.525	508.850	474.690	443.425	452.270	672.215	2.155.485	983.935	618.730	601.500
Països mediterranis de la UE	339.395	300.785	259.455	215.660	176.360	252.725	1.100.210	376.160	276.345	322.260
Grècia	108.315	115.630	88.840	72.420	42.615	73.670	911.470	204.820	68.110	93.365
Espanya	90.500	70.315	68.825	52.485	46.195	47.885	42.605	37.295	44.625	78.280
França	76.355	56.220	57.975	49.760	48.965	96.375	109.720	91.985	115.085	105.880
Croàcia					4.150	2.500	3.295	3.320	3.495	5.580
Itàlia	53.440	46.955	29.505	29.345	23.945	25.300	27.305	32.365	36.230	26.780
Xipre	8.030	8.005	8.230	7.840	7.015	4.980	4.215	3.450	4.090	6.040
Malta	1.690	245	1.730	2.255	2.435	990	575	450	530	1.990
Eslovènia	1.065	3.415	4.350	1.555	1.040	1.025	1.025	2.475	4.180	4.345
Contribució Països Mediterrani a la Irregularitat Total										
Mediterranis Nord (no UE)	69.770	55.355	19.500	16.620	23.325	25.905	27.875	21.935	25.700	24.290
Mediterranis Sud	72.835	67.705	70.935	66.955	57.730	97.620	582.435	150.995	94.675	105.360
Total	142.605	123.060	90.435	83.575	81.055	123.525	610.310	172.930	120.375	129.650
(%)	42,0	40,9	34,9	38,8	46,0	48,9	55,5	46,0	43,6	40,2
Grècia	72.405	62.505	24.015	26.585	25.815	47.905	536.030	104.570	36.410	41.550
Espanya	19.230	15.070	16.505	14.590	13.935	16.035	15.190	13.085	15.615	24.695
França	19.535	18.045	26.365	23.350	23.370	40.400	38.710	31.445	37.305	40.935
Croàcia					2.060	1.410	1.950	1.625	1.495	2.445
Itàlia	27.270	22.625	18.090	16.445	13.660	15.650	16.225	18.475	23.800	13.815
Xipre	3.060	1.785	1.515	1.435	1.165	1.030	1.260	1.300	1.960	2.220
Malta	320	155	85	305	510	460	310	230	290	485
Eslovènia	785	2.875	3.860	865	540	635	635	2.200	3.500	3.505

Els països de la riba nord de la Mediterrània sobresurten pel nombre d'emigrants irregulars enregistrats durant tot el període. Exceptuant quatre anys, sempre han concentrat al voltant de la meitat de tots els irregulars comptabilitzats a la Unió Europea (en uns marges que van del 59,7% el 2009 al 38,2% el 2016). Com hem advertit, quant a l'augment de la irregularitat als països mediterranis fora de la Unió Europea, no tenim dades comparables, malgrat la constància des del primer quinquenni del nou mil·lenni de la presència de migrants irregulars procedents de l'Àfrica subsahariana als països del nord de l'Àfrica i de refugiats asiàtics —iraquians i afganesos— als països de l'est de la Mediterrània.¹¹

En primer pla hi ha la crisi dels refugiats de 2015, que dispara el registre tant al conjunt de la Unió Europea (2,1 milions d'irregulars) com a la riba septentrional de la Mediterrània (1,1 milions d'irregulars), protagonitzada pels refugiats sirians, és a dir, ciutadans de la Mediterrània meridional. Però fins i tot en aquest cas, Grècia, que va arribar a aplegar el 42% de tota la irregularitat de la Unió Europea el 2015 amb gairebé 912.000 persones, va ser sobrepassada en termes relatius l'any següent per Alemanya, que va aplegar el

37,7% dels 984.000 migrants irregulars enregistrats a la Unió Europea durant el 2016. Malgrat aquestes xifres, i contra el que podríem suposar, els percentatges que representen els ciutadans dels països del sud de la Mediterrània en situació irregular només signifiquen al voltant de la meitat d'aquesta irregularitat: si exceptuem la crisi dels refugiats de 2015, que va assolir el 55,5% de tots els refugiats, la resta d'anys més de la meitat dels irregulars corresponen a ciutadans d'altres orígens. També cal fer esment que diferents ciutadans d'algun país del nord de la Mediterrània també han contribuït a la irregularitat, encara que de manera cada cop més residual, a mesura que s'anaven integrant els països de l'ex-Iugoslàvia a la Unió Europea, mentre que Albània és una de les principals nacions del nord que té un nombre significatiu de migrants irregulars a la zona (especialment a Itàlia i Grècia). Entre els diferents països de la riba nord, Espanya, Grècia i França han destacat pels nivells d'irregularitat al si de la Unió Europea, mentre que Itàlia quedava relativament desmarcada. El darrer any enregistrat, per exemple, la irregularitat a Espanya representava el 13% de tota la irregularitat a Europa, per sota del 17,6% francès i del 15% grec però molt per damunt del 4,5% italià, en un context de la Unió Europea on Alemanya seguia arrossegant l'efecte dels refugiats, amb un terç de tots els irregulars a Europa, tot i que cal tenir en compte que és també el país amb més immigració comptabilitzada. Per re-

11. Philippe FARGUES, «Transit: An Emerging Pattern of irregular immigration South and East of the Mediterranean», *International Migration Review* (Nova York), vol. 43, núm. 3 (2010), p. 544-577.

sumir: els països de la riba sud de la Mediterrània no són els principals contribuents de la irregularitat a Europa, però tampoc a la riba nord (on representen gairebé la meitat de la irregularitat). Així doncs, la irregularitat que fa destacar els països de la riba nord de la Mediterrània té altres procedències. En el cas espanyol, per exemple, la irregularitat sobrevinguda en caducar el visat de turisme —no enregistrada en aquestes taules— es pot estimar que és molt més significativa i correspon en bona mesura a immigrants latinoamericans.

Les sèries de defuncions documentades pel projecte Missing Migrants, dut a terme pel Global Migration Data Analysis Centre i la Media and Communications Division, ambdues de l'Organització Internacional per les Migracions, recollides a la figura 4, ens donen tres pistes sobre l'evolució recent de les morts documentades. Cal insistir que parlem de les que s'han documentat recorrent a diferents fonts de naturalesa també molt heterogènia —estatals, ONG, familiars—, i que, per tant, poden subestimar força el fenomen:¹²

1) En primer lloc, el pes extraordinari, també en la mortalitat, de la crisi dels refugiats que coincideix amb la retirada d'aigües internacionals del rescat a partir de l'aplicació a novembre de 2014 de l'Operació Tritó per part del Frontex —el 2016 amb 5.143 morts, la regió mediterrània va representar el 63,7% de la mortalitat total. Encara que també hem d'evidenciar el fet paradoxal que la restricció de la via d'entrada legal tant per a la migració econòmica com per les demandes d'asil, així

12. Kate DEARDEN, Key LAST i Craig SPENCER, «Mortality and Border Deaths Data Key Challenges and Ways Forward», a Paola CUTTITTA i Tamara LAST (eds.), *Border Deaths: Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2020.

com la nefasta externalització de control a Líbia des de 2017,¹³ tot en nom de la lluita contra el tràfic d'humans, han fet augmentar aquest tràfic i amb ell el perill del viatge i la mortalitat.¹⁴

2) Es registra un descens progressiu de la sinistralitat, tot i que es manté la primacia mediterrània, que el 2019 aplega 1.319 morts i dobla la mortalitat de la segona frontera més perillosa del món, que és la dels Estats Units amb Mèxic.

3) Cal indicar que la majoria de casos imputats a les diferents regions del continent africà corresponen a les rutes transsaharianes, i en aquest sentit poden considerar-se com part del sistema migratori mediterrani tenint en compte que aquest constituïa la darrera etapa del seu viatge.

CIUTATS MEDITERRÀNIES I MIGRACIONS

L'augment de la població urbana en general i de les megalòpolis en particular, representa per als propers anys un dels fenòmens demogràfics —juntament amb el creixement de la població del continent africà¹⁵ i

13. «Malta Declaration by the members of the European Council on the external aspects of migration: addressing the Central Mediterranean route», a *European Council* (en línia), Brussel·les, Consell Europeu, 2017, <<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/02/03/malta-declaration/>> (consulta: 4 de març de 2020).

14. Maurizio ALBAHARI, «From Right to Permission: Asylum, Mediterranean Migrations, and Europe's War on Smuggling», *Journal on Migration and Human Security* (Nova York), vol. 6, núm. 2 (2018), p. 121-130.

15. Andreu DOMINGO I VALLS, «Les migracions en l'horitzó europeu», *Idees* (en línia) (Barcelona), 46 (2019), <<https://revistai-dees.cat/les-migracions-en-lhoritzo-europeu/>> (consulta: 1 de març de 2020).

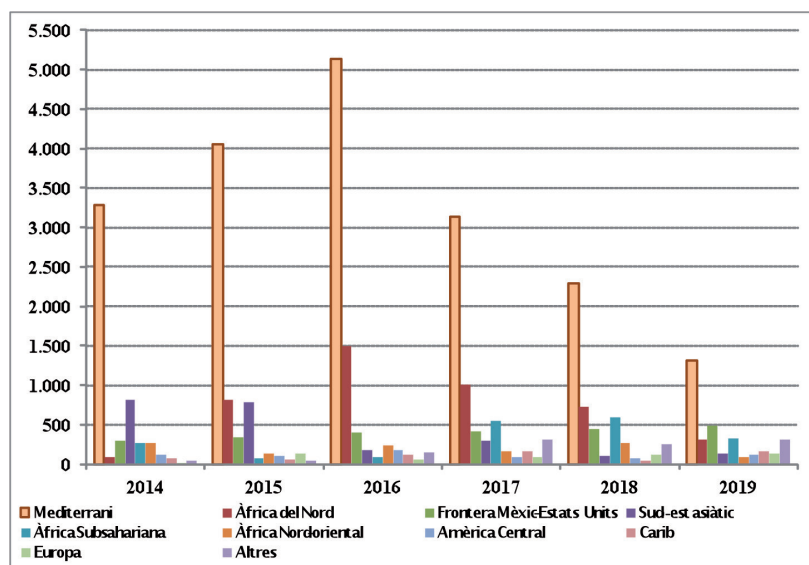

FIGURA 4. Evolució de les defuncions estimades al Mediterrani (2014-2019) (Font: Missing Migrants: Tracking Deaths along Migratory Routes, 2020, <<https://missingmigrants.iom.int/>>). Nota: Les dades són estimades i sumen defuncions i desapareguts.

l'envelliment de la població— de més significació al conjunt del món. A aquest factor explícitament demogràfic, li haurem d'afegir el que tenen en comú les ciutats mediterrànies, amb quatre dimensions per a nosaltres primordials:

1) L'econòmica, relacionada directament amb la història, ens referim sobretot al seu valor patrimonial i les activitats econòmiques associades—com el pes dels serveis i del turisme—, però també al futur i a la innovació.

2) La tecnològica a partir de la revolució de la informació, no només en la seva economia sinó en la gestió del metabolisme urbà.

3) La política, xifrada en la seva governabilitat—en la gerència de les migracions i unes estructures de població escorades per edat, però sobretot en la lluita contra la desigualtat—, i la connexió amb altres nivells administratius.

4) La mediambiental, ja que totes les ciutats mediterrànies comparteixen una especial vulnerabilitat degut a l'impacte de l'escalfament global sobre la mar que les uneix.

A part de descriure els trets principals de l'evolució demogràfica de la població urbana i de la població a les ciutats fins allà on ens ho permetin unes dades clarament deficientes en el cas de les ciutats, apuntarem els que creiem que són els punts essencials d'intersecció entre les migracions i la seva gestió per al cas específic de les ciutats mediterrànies.

El creixement demogràfic i la població urbana

Comencem, doncs, per l'evolució demogràfica pròpiament dita. La riba mediterrània, per la història i per les condicions geogràfiques, és una de les zones més urbanitzades del món, amb una xarxa de ciutats interconnectades històricament. S'estima que el 68 % de la població d'aquests països viu en zones urbanes, per sobre del 55 % mundial. La urbanització als països del nord és més important (75,2 %) que al sud (63,4 %), i les diferències internes també són significatives, amb mínims a Egipte (42,8 %) al sud o Eslovènia (55 %) al nord, per percentatges que superen el 80 % a Espanya o França, però també al Líban o Israel, amb valors propers al 90 %. Les diferències en les taxes d'urbanització entre ambdues ribes es redueixen progressivament, dels gairebé vint punts els anys 1950 (49,6 % i 30,4 % respectivament) als dotze actuals, tendència que segons les previsions de Nacions Unides es consolidarà en un futur proper. Malgrat que aquesta visió general ens indica una major urbanització al nord, és als països del sud on es concentren les grans ciutats, i on s'espera el major creixement futur. D'aquesta manera, la població que viu en aglomeracions urbanes de més de 300.000 residents és des de mitjans dels anys noranta més important al sud de la Mediterrània, i ho serà més encara en l'avenir (figura 5). Així ho indiquen les projeccions per a l'any 2035, segons les quals 150 milions de persones viuran en grans ciutats al sud, per 80 als països del nord,

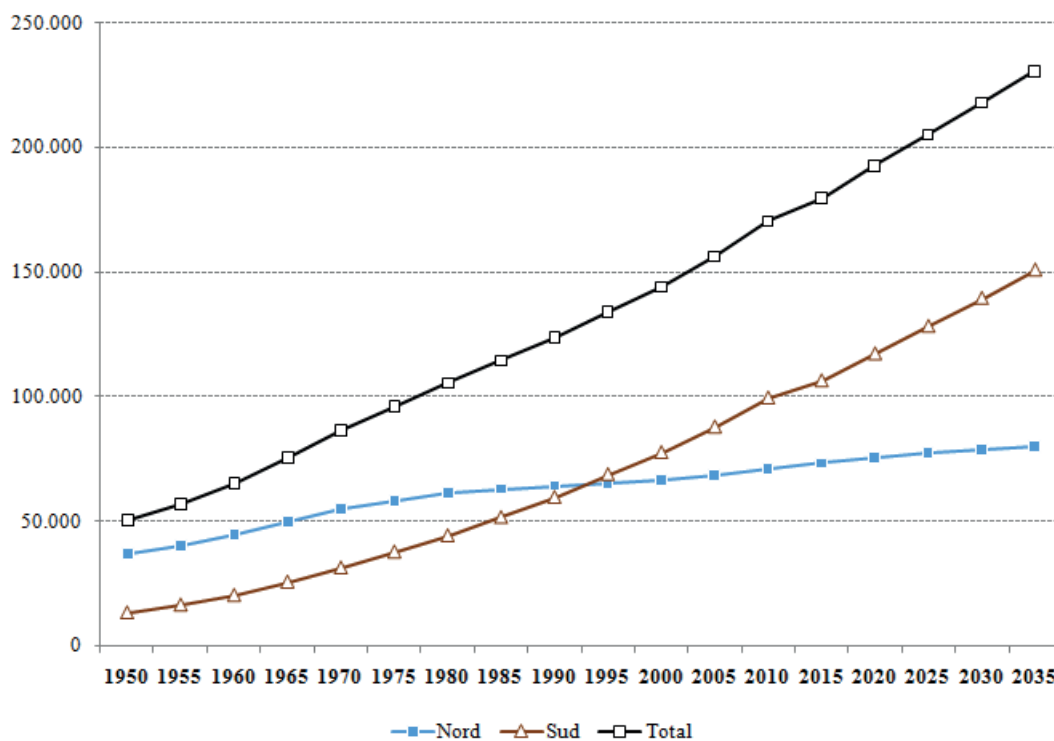

Figura 5. Població en les principals aglomeracions urbanes dels països mediterranis (1950-2035) (Font: *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*, <<https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>>). Nota: Les dades s'expressen en milers, referents a aglomeracions urbanes amb 300.000 habitants o més.

TAULA 3. *Evolució de la població a les principals aglomeracions urbanes mediterrànies, en milers de persones (1950-2035)* (Font: World Urbanization Prospects: The 2018 Revision, <<https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>>)

	1950		1970		1990		2015		2035
París	6.283	París	8.208	El Caire	9.892	El Caire	18.820	El Caire	28.504
El Caire	2.494	El Caire	5.585	París	9.330	Istanbul	14.127	Istanbul	17.986
Roma	1.884	Madrid	3.521	Istanbul	6.552	París	10.734	París	12.065
Milà	1.883	Barcelona	3.482	Madrid	4.414	Madrid	6.221	Alexandria	7.169
Barcelona	1.809	Roma	3.135	Barcelona	4.101	Barcelona	5.277	Madrid	6.975
Madrid	1.700	Milà	3.017	Roma	3.714	Alexandria	4.789	Ankara	6.165
Nàpols	1.498	Istanbul	2.772	Atenes	3.070	Ankara	4.633	Barcelona	5.869
Atenes	1.347	Atenes	2.485	Milà	3.063	Roma	4.113	Tel-Aviv	5.262
Alexandria	1.037	Nàpols	2.000	Alexandria	3.056	Tel-Aviv	3.703	Casablanca	4.675
Torí	1.011	Alexandria	1.987	Casablanca	2.682	Casablanca	3.593	Roma	4.471
Istanbul	967	Torí	1.760	Ankara	2.561	Atenes	3.161	Damasc	3.873
Gènova	785	Casablanca	1.505	Nàpols	2.208	Milà	3.103	Alger	3.496
Marsella	756	Ankara	1.341	Alger	1.797	Esmirna	2.860	Esmirna	3.482
Lille	751	Alger	1.281	Torí	1.775	Alger	2.592	Alep	3.424
Lió	731	Marsella	1.182	Tel-Aviv	1.771	Beirut	2.229	Milà	3.251
Casablanca	625	Lió	1.116	Esmirna	1.741	Damasc	2.223	Atenes	3.169
Palerm	594	Tel-Aviv	1.029	Damasc	1.691	Nàpols	2.204	Tunis	2.843
Bolonya	570	Beirut	923	Alep	1.554	Tunis	2.183	Bursa	2.377
Florència	565	Gènova	921	Tunis	1.472	Bursa	1.816	Rabat	2.356
Douai-Lens	534	Damasc	914	Marsella	1.418	Rabat	1.796	Beirut	2.304

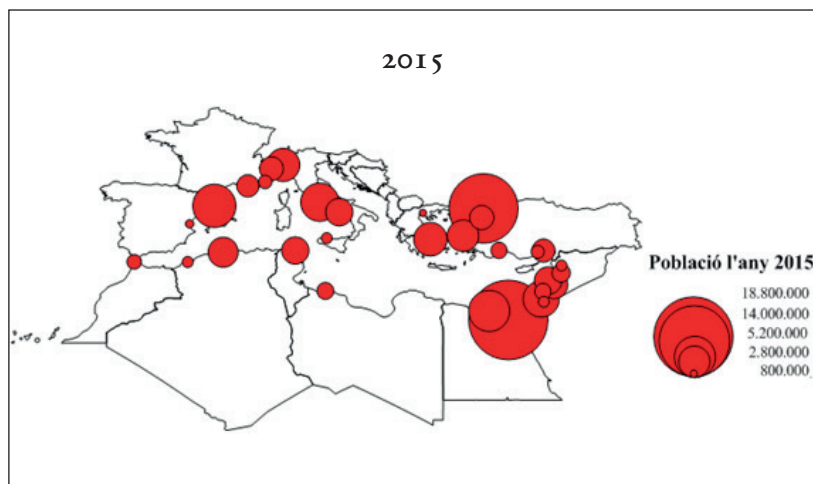
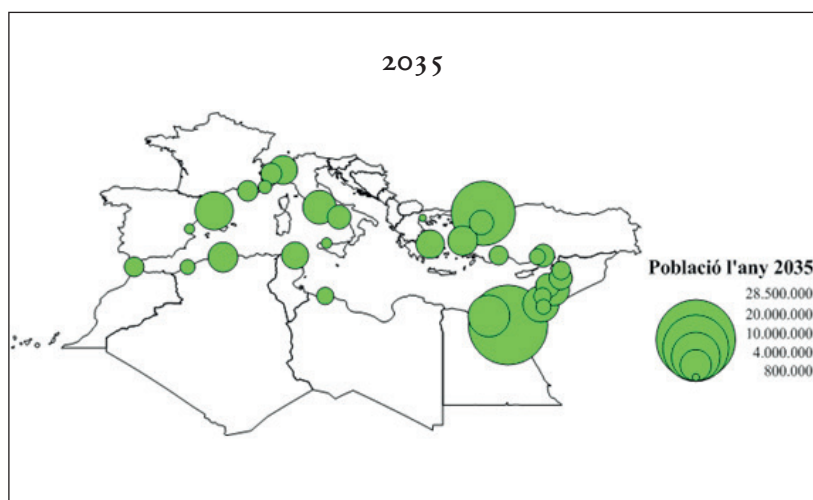

FIGURA 6. Principals aglomeracions urbanes mediterrànies (2015 i 2035) (Font: World Urbanization Prospects: The 2018 Revision, <<https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>>).

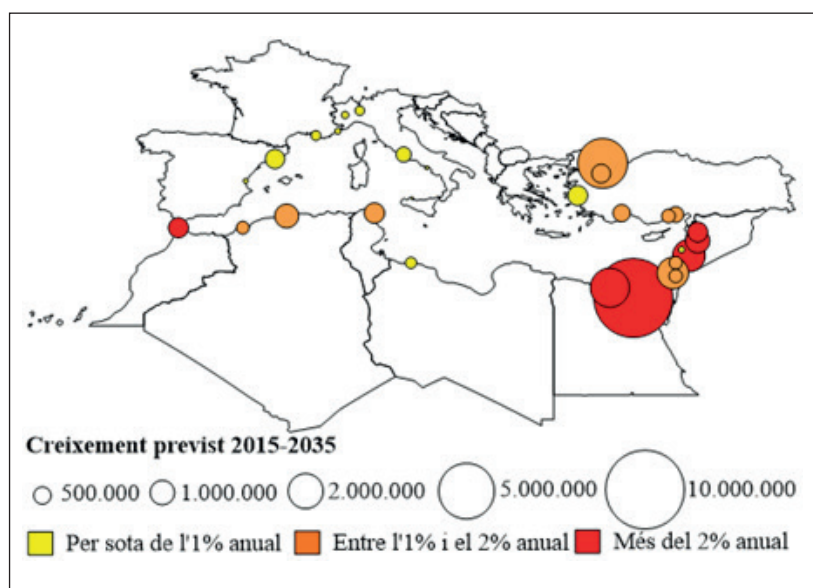

FIGURA 7. Creixement de la població en les principals aglomeracions urbanes mediterrànies (2015-2035) (Font: *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*, <<https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>>).

la qual cosa provocarà un canvi en la jerarquia de les grans aglomeracions urbanes mediterrànies; si els anys 1950 setze de les vint més poblades es localitzaven al nord, actualment sols set d'elles s'hi ubiquen.

Si observem l'evolució de les principals ciutats dels països mediterranis —incloent urbs no exactament mediterrànies si ens referim a la seva proximitat a la mar, com Madrid, París, Ankara o Damasc—, des de 1950 fins a 2015 i l'estimació a 2035 realitzada per la Divisió de Població de Nacions Unides el 2018 (taula 3), el que constatem és la caiguda de pes progressiva de les ciutats europees: malgrat que presentin taxes de creixement significatives, sempre estan per sota de les meridionals. Així, París queda desbancada pel Caire els anys noranta del segle xx, i Madrid per Istanbul, amb 9,9 milions d'habitants el Caire i 6,5 milions Istanbul. Unes taxes del 3,8% al període 1990-1995 de la primera i del 3,14% de la segona, les catapulten al primer lloc en 2015, amb 18,8 milions d'habitants el Caire i 14,1 milions Istanbul, molt per damunt dels 10,7 enregistrats a París, els 6,2 de l'àrea metropolitana de Madrid i els 5,2 de l'àrea metropolitana barcelonina, en tercer, quart i cinquè lloc respectivament. Les projeccions per a 2035 mantenen el lideratge del Caire (28,5 milions) i Istanbul (17,9 milions), però Alexandria (7,1 milions) reemplaça Madrid, mentre que Ankara (6,1) supera Barcelona, amb 5,8 milions de residents.

Els mapes on es representa l'evolució de les principals ciutats estrictament mediterrànies des de 2015 a 2035 i el seu creixement (figures 5 i 6) palesen, amb només una primera ullada, que no és l'eix horitzontal nord-sud el que marca el desequilibri demogràfic, sinó

que és el vertical que separa l'est de l'oest, si ens referim al creixement de les ciutats. El pes demogràfic es decanta clarament cap a llevant, amb una concentració de ciutats caracteritzades tant pel seu volum com per la intensitat d'aquest increment poblacional, cosa que en si mateixa ja suposa un repte per a la seva governabilitat. D'aquesta manera trobem taxes de creixement superiors al 2% al Caire, Alexandria o Damasc, mentre que a Barcelona ho són del 0,53 i a Roma del 0,42, amb l'excepció occidental de Tànger amb un augment del 2,48%, tot i que pel seu volum no sigui comparable. Així, quatre de les megalòpolis de la Mediterrània se situen al sud, dues d'elles a Egipte amb el Caire al capdavant (18,8 milions) i Alexandria (en quarta posició amb 4,8 milions, si només comptem les mediterrànies), una a Turquia amb Istanbul (amb 14,1 milions i en segona posició) i una a Israel amb Tel-Aviv (amb 3,7 milions i en sisena posició). Barcelona (amb 5,2 milions) i Roma (amb 4,1 milions) són les dues ciutats del nord que apareixen en les primeres posicions.

Estructura i components del creixement

No tenim dades comparables sobre el que més ens interessa per a veure la dinàmica futura, és a dir, sobre la composició del creixement de la població i la seva evolució a cadascuna de les ciutats principals. La gran diferència es produeix no només en l'estructura entre aquelles que són envellides i aquelles que encara destaquen per la joventut de la seva població —en què, efectivament, les més envellides se situen al nord, i al sud les més joves—, sinó que cal afegir-hi les ciutats en

què el creixement vegetatiu encara té un paper determinant en l'augment de la població —tot i que hi hagi també aportació migratòria— i aquelles en què el saldo migratori ha esdevingut el factor primordial per no dir l'únic de la creixuda, i encara cal discernir entre les ciutats en què la immigració prové d'altres indrets del país (d'altres ciutats més petites o de zones rurals) i les que ja gairebé deuen la majoria dels guanys migratoris a les aportacions internacionals (com és el cas de Barcelona). Juntament amb aquests factors cal pensar, sobretot per a les ciutats del sud mediterrani, en el possible augment per absorció de ciutats mitjanes i més petites del voltant amb l'extensió del continu urbà, i el possible efecte que una atracció intensa pot tenir en ciutats també mediterrànies situades en una jerarquia poblacional inferior.

Per a il·lustrar la diversitat de tipologies entre les ciutats mediterrànies, hem pres les dues més poblades del nord amb les darreres dades disponibles, Barcelona

(1,6 milions la ciutat central el 2019) i Roma (2,8 milions el 2017), i les més poblades del sud, el Caire (9,5 milions la ciutat central el 2017) i Istanbul (amb dades de l'aglomeració urbana de 15 milions el 2019). Si ens fixem en les estructures comparades (figura 8 i taula 4), el primer cop d'ull ens confirma l'estructura envellida que caracteritza les piràmides de Barcelona i Roma, enfront de les joves del Caire i Istanbul, però en una segona mirada veurem que també entre aquestes hi ha diferències significatives: Roma està més envellida que Barcelona amb un 22,1 % de persones majors de seixanta-quatre anys, similar al 21,4 % de Barcelona, però amb menys joves encara de quinze a trenta-quatre anys (un 19,6 % contra el 23,6 % barceloní), i amb el grup modal entre els cinquanta i els cinquanta-quatre anys mentre que el de Barcelona se situa deu anys per sota. Són ciutats d'una molt baixa fecunditat —d'1,22 a la regió de Roma el 2018 i d'1,14 a la ciutat de Barcelona l'any 2017—, en països que ostenten unes de

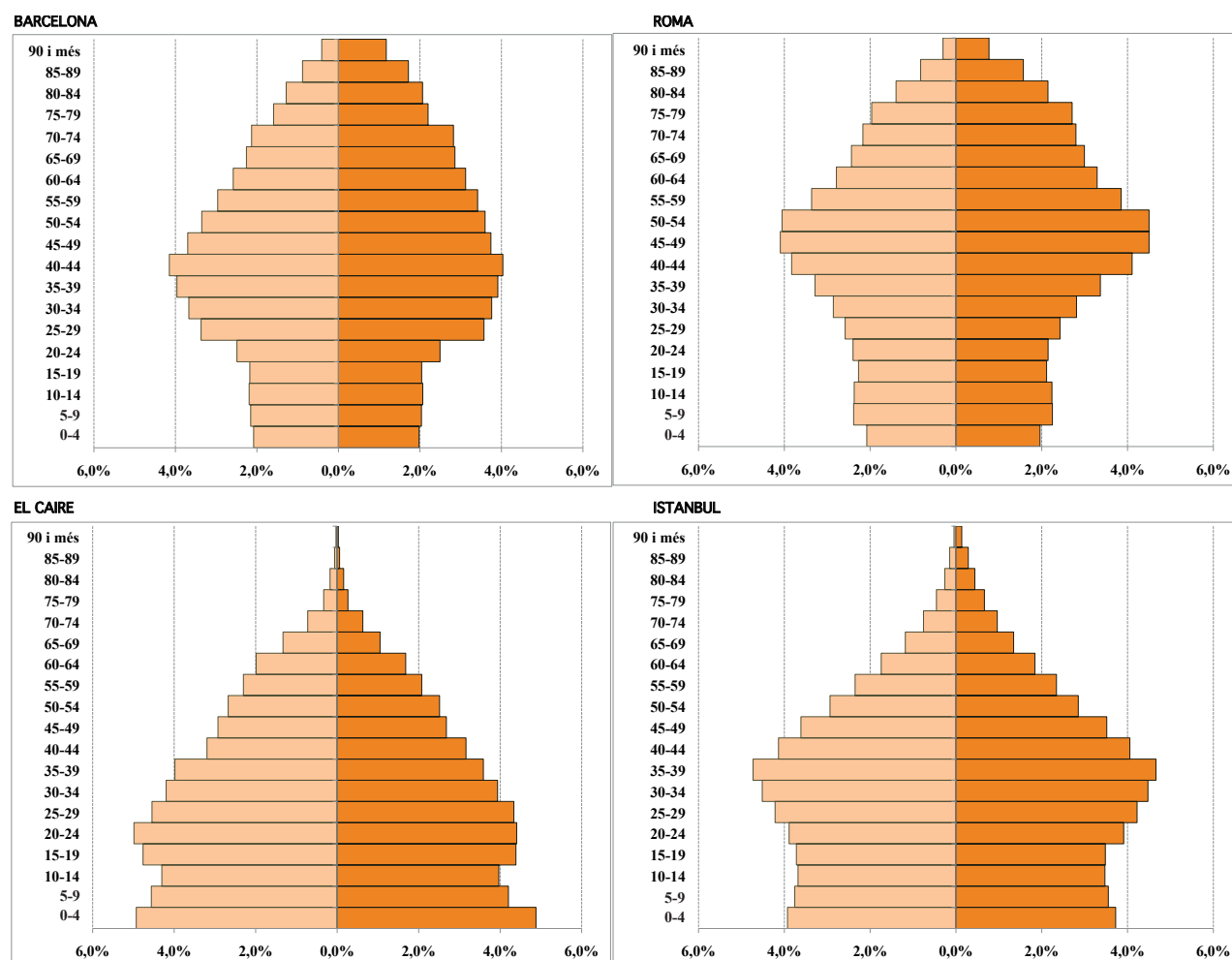

FIGURA 8. Piràmides de població de les dues primeres ciutats del nord i les dues primeres del sud a la Mediterrània, 2017 i 2019 (Font: per a Barcelona, Padró Continu, 2019, amb dades de l'Institut Nacional d'Estadística; per a Roma, Popolazione iscritta in anagrafe, 31 dicembre 2017, amb dades de l'Istituto Nazionale di Statistica; per al Caire, Cens de població, 2017, amb dades de l'Egypt Data Portal; per a Istanbul, dades d'Eurostat, per NUT-3, 2019).

	Barcelona	Roma	El Caire	Istanbul
<15	12,5	13,3	26,8	22,1
15-34	23,6	19,6	35,6	32,4
35-64	42,5	45,0	32,8	38,8
65 i més	21,4	22,1	4,8	6,7

les fecunditats més baixes del món l'any 2017 —Itàlia 1,32 i Espanya 1,31. Les raons d'aquesta discrepància són en part que a Itàlia el *baby boom* fou anterior que a Espanya —cosa que es veu reflectida a les piràmides de Roma i Barcelona, encara que les dues rebessin migració interna als anys seixanta—, i en part, es deuen a la immigració internacional acollida per una i l'altra ciutat a partir del segle XXI, de manera que el 38,3 % dels romans residents l'any 2011 havien nascut fora de Roma, i el 49,5 % dels barcelonins havien nascut fora de la Ciutat Comtal (en aquest cas per 2019). Però més significatiu és encara el nombre d'habitants producte de la immigració internacional, és a dir, les persones nascudes fora d'Itàlia que viuen a Roma, un 10 % l'any 2011, quan a Barcelona, els nascuts fora d'Espanya aquest any ja eren el 18,1 %, i s'incrementaren fins a un 25,7 % l'any 2019 (sense que tinguem dades comparables per a Roma). Així doncs, el factor discriminador entre les dues ciutats, a banda de la inèrcia estructural donada pel passat, és bàsicament la immigració internacional.

En l'extrem oposat, tot i que les poblacions del Caire i Istanbul comparteixen una estructura jove, la d'Istanbul comença a donar signes d'envelliment amb un 6,7 % de persones majors de seixanta-quatre anys (contra el 4,8 % de la capital egípcia), més perceptibles encara en la reducció de la base de la piràmide en el cas d'Istanbul en comparació al Caire (però encara amb un 22,1 % de menors de quinze anys, per contrast amb el 26,8 % egípcia). En aquest cas, el pes dels guanys cal cercar-lo en el creixement vegetatiu, tot i que les dues ciutats segueixen presentant saldos migratoris positius. La clau del ritme del seu creixement rau encara en l'alta fecunditat egípcia i una fecunditat turca progressivament a la baixa. De fet, es dona la situació que la baixada sostinguda de la fecunditat a tot Egipte es va interrompre des d'inicis del segle XXI, quan augmentà dels 3 als 3,5 fills per dona de 2008 a 2017, per a tornar a disminuir en 2018 a 3,1. És un increment excepcional en els processos transicionals, però que també s'ha donat en altres països àrabs mediterranis com Algèria, del 2,40 en el 2000 al 3,02 en 2012,¹⁶ si bé se segueix confiant

16. Youssef COURBAGE, «The political dimensions of fertility decrease and family transformation in the Arab context», *DIFI* (en línia): *Family Research and Proceedings* (Doha), vol. 3, núm. 1

TAULA 4. Pes dels diferents grups d'edat sobre la població total en ciutats mediterrànies (Font: per a Barcelona, Padró Continu, 2019, amb dades de l'Institut Nacional d'Estadística; per a Roma, Popolazione iscritta in anagrafe, 2017, amb dades de l'Istituto Nazionale di Statistica; per al Caire, Cens de població, 2017, amb dades de l'Egypt Data Portal; per a Istanbul, dades d'Eurostat, per NUT-3, 2019).

que la tendència tornarà a ser a la baixa.¹⁷ L'evolució és similar a la de la capital, el Caire, on la mitjana de fills per dona també s'ha incrementat des de 2000, amb 2,6 fills en 2014, per augmentar als 3,1 en 2017 i, segons les darreres estimacions, disminuir als 2,85 l'any següent.¹⁸ Una progressió semblant trobem a la segona capital del país, Alexandria, amb un augment dels 2,2 fills per dona el 2014 fins als 2,93 el 2017 i una disminució a 2,70 el 2018. La discussió sobre la raó d'aquest increment contra la tendència a la reducció endegada és de gran interès —amb xifres que, tot i seguir la tendència, varien d'uns autors als altres—, i se n'ebossen diferents raons. Un cop descartat que ens trobem davant d'un artefacte estadístic degut a problemes en l'Enquesta Demogràfica i de Salut (DHS) que serveix de font principal, hi ha autors que defensen que una de les raons ha estat la retirada dels programes de planificació familiar finançats per la United States Agency for International Development (USAID) i la deriva de recursos en el sector de la sanitat egípcia cap a d'altres necessitats de salut preventiva.¹⁹ Altres autors sostenen que l'alça es deu fonamentalment a l'expulsió i a les dificultats per entrar en el mercat de treball de les joves entre vint i vint-i-nou anys, especialment les de més alt nivell d'instrucció, degut a la dràstica reducció de l'oferta pública imposada pels plans d'ajustament estructural patrocinats pel Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial.²⁰ Mesures que es veieren agreujades per l'esfondrament del sector turístic arran dels atemptats terroristes que acompanyaren l'onada involucionista un cop fracassada la Primavera Àrab, arran del qual el sector informal on conflueixen els baixos nivells de

(2015), <<http://dx.doi.org/10.5339/difi.2015.3>> (consulta: 3 de març de 2020).

17. Marcia INHORN, «The Arab World's "Quiet Reproductive Revolution"», *Brown Journal of World Affairs* (Providence), vol. 24, núm. 2 (2018), p. 147-159.

18. Hussein ABDEL AZIZ SAYED, *Trends of Fertility Levels in Egypt in Recent Years*, el Caire, United Nations Population Fund, 2019.

19. Emma RADOVICH *et al.*, «Rising up: Fertility trends in Egypt before and after the Revolution», *Plos One* (San Francisco i Cambridge), vol. 13, núm. 1 (2018) <<http://doi.org/10.1371/journal>> (consulta: 3 de març de 2020).

20. Zakarya AL ZALAK i Anne GOUJON, «Exploring the Fertility Trend in Egypt», *Demographic Research* (Rostock), vol. 37, núm. 32 (2017), p. 995-1030.

qualificació va ser la principal sortida per a l'activitat femenina.²¹

En el cas de Turquia, ens trobem amb una fecunditat que ha alentit la davallada al voltant dels 2 fills per dona (2,0 el 2019), des d'un descens accelerat als anys noranta del segle xx. A la capital, Istanbul, els valors de la seva província se situen en 1,72 l'any 2018. A diferència del que succeïa al Caire, la migració també juga un paper significatiu a Istanbul, amb 567.693 estrangers amb permís de residència l'any 2020, malgrat que aquestes xifres i encara menys el seu pes sobre el total de la població no siguin tampoc comparables amb les ciutats de l'oest. La migració recent a Turquia en general, i a Istanbul en particular, com hem vist, correspon a població siriana refugiada —amb permisos provisionals de residència, no de refugi—, que presenta uns alts índexs de fecunditat (ja que els que romanen a Turquia són negativament seleccionats, entre aquells que provenen de les àrees rurals, amb una fecunditat encara molt alta).

MIGRACIONS, DEMOGRAFIA I GOVERNABILITAT A LES CIUTATS MEDITERRÀNIES

El creixement migratori a les ciutats de la riba nord

En l'àmbit polític, ja fa temps que l'atracció d'immigrants es va convertir en un dels objectius declarats de les ciutats en competència dins l'ortodòxia neoliberal, de manera que la majoria de ciutats de la Unió Europea, i també les mediterrànies, van començar a adequar les seves legislacions municipals per a facilitar l'arribada del que s'anomenava les *clases creatives*,²² mentre que es desenvolupava un discurs proactiu en favor de la diversitat d'arrel clarament corporativa.²³ D'aquesta manera, s'accepta que les ciutats elles mateixes, per incrementar la seva competitivitat a escala global, han de comptar amb una part de població flotant o nòmada, però que, a més a més, l'origen heterogeni de la població resident resulta fonamental tenint en compte que llur integració en les comunitats creatives evita la degradació urbana. El foment de la diversitat en aquest context de l'atracció de les anomenades *clases creatives* pot ser considerat un experiment de *caos controlat*, com defensen els seus promotors. Però també va constituir la condició necessària per institucionalitzar processos de gentrificació

als barris, on el canvi de composició demogràfica era un símptoma del canvi de l'estructura de la propietat. Aquest moviment s'ha donat també a algunes ciutats de països del sud de la Mediterrània, com Marroc o Tunísia, protagonitzat per població de la Unió Europea (amb diferents formes, des de la segona residència, l'ocupació temporal o la residència principal després de la jubilació), tot i que s'ha vist frenat per raons de seguretat, per l'amenaça terrorista. La majoria d'immigrants, però, a ambdues bandes de la Mediterrània, a pesar del diferent volum, especialment a ciutats com Roma o Barcelona, s'han caracteritzat per l'ocupació en el sector secundari d'un mercat fortament segmentat i precaritzat. Això ens distancia de la visió idíl·lica de la diversitat, per a incrementar la concentració de la pobresa als centres de la ciutat i els processos de segregació urbana que reflecteixen la creixent desigualtat, més palesos a les àrees metropolitanes que a unes ciutats centrals força saturades, tant en el cas de Barcelona²⁴ com en el de Roma.²⁵ La coexistència de les dues realitats migratòries, sobreposada a la immigració interna dels anys seixanta que va marcar el creixement del segle xx d'aquestes ciutats —si concretem en Barcelona i Roma—, constitueix una de les característiques fonamentals de les ciutats septentrionals de la Mediterrània, amb un important patrimoni històric i una vigorosa activitat comercial i del sector I+D o simplement estudiantil.

El mateix es pot dir del salt de la diversitat a la *superdiversitat*, en introduir el gènere, l'orientació sexual o les discapacitats funcionals, tal com va fer també més endavant Vertovec.²⁶ Aquest discurs i aquesta actitud proactiva, moltes vegades afavorida pel pragmatisme nascut de la proximitat al govern,²⁷ han xocat sovint amb les polítiques i narratives més proteccionistes i limitadores de les migracions sostingudes per molts dels estats de la Unió Europea —centrades en el control i en la lluita contra la irregularitat—, per no dir per la seva totalitat. Així és com les migracions han esdevingut elles mateixes un tema de controvèrsia central

24. Oriol NEL·LO I COLOM, *La ciudad en movimiento: Crisis social y respuesta ciudadana*, Madrid, Díaz & Pons Editores, 2015; Juan GALEANO i Jordi BAYONA CARRASCO, «La diversidad en las metrópolis españolas», a Andreu DOMINGO VALLS (ed.), *Inmigración y diversidad en España: Crisis económica y gestión municipal*, Barcelona, Icaria, 2016, p. 49-74.

25. Federico BENASSI, Fabio LIPIZZI i Salvatore STROZZA, «Detecting Foreigners' Spatial Residential Patterns in Urban Contexts: Two Tales from Italy», *Applied Spatial Analysis and Policy* (Rotterdam), vol. 12 (2019), p. 301-319.

26. Steven VERTOVEC, «Super-diversity and its implications», *Ethnic and Racial Studies* (Londres), vol. 30, núm. 6 (2007), p. 1024-1054.

27. Juliana KERR, «Las ciudades dan forma a la política migratoria», a Hannah ABDULLAH (ed.), *Las ciudades en la política mundial: Respuestas locales a retos globales*, Barcelona, Barcelona Centre for International Affairs, 2019, p. 49-59.

21. Ragui ASSAAD i Caroline Gould KRAFFT, *The Evolution of Labour Supply and Unemployment in Egyptian Economy: 1988-2012*, el Caire, Economic Research Forum, 2013.

22. Richard L. FLORIDA, *The Rise of the Creative Class*, Nova York, Basic Books, Perseus Books Group, 2002.

23. Steven VERTOVEC, «Diversity "and the Social Imaginary"», *European Journal of Sociology* (Cambridge), vol. 53, núm. 3 (2012), p. 287-311.

en l'autonomia dels governs municipals alhora que es convertien en un camp de batalla entre els diversos grups polítics dels diferents consistoris, sobretot allà on emergien partits nacional-populistes de dretes. Aquest contrast, juntament amb una llarga tradició de pràctiques polítiques a la recerca de l'acomodació dels immigrants a les ciutats, ha acostat les ciutats, fins i tot abans de l'extensió del certificat de defunció del multiculturalisme entre 2010 i 2011, a posicions interculturalistes, mentre que els estats es mantienien o reculaven cap a pràctiques molt més restrictives basades en el nacionalisme contractual (drets a canvi de deures) o simplement en l'assimilacionisme.²⁸ Aquest contrast s'ha fet avinent a Itàlia o Espanya, en ocasió de les friccions polítiques generades pel rescat d'immigrants en les aigües del Mediterrani des de la crisi de 2015, l'estiu de 2018 i 2019, amb les accions de vaixells de distintes ONG, com el *Sea Watch 3*, l'*Aquarius* de Metges sense Fronteres i SOS Méditerranée o l'*Open Arms* de Proactiva Open Arms, per exemple, amb l'ofertament de les ciutats i les reticències dels estats, de variats colors polítics.

Governabilitat, migracions i demografia a la riba sud

Els reptes de governabilitat per a la majoria de les megalòpolis del sud, i exemplarment per al Caire i Istanbul, com a exemples, se situen en el camp de l'estructura poblacional, atès que la migració no fa res més que accentuar la joventut de la població. La discussió no se centra en la gerència de la diversitat, com al nord —en unes ciutats amb una riquíssima herència multicultural, però també conflictiva, en termes etnoreligiosos—, més enllà de les operacions de màrqueting turístic que subratllen tant l'exotisme com el cosmopolitisme de les ciutats, sinó en la sostenibilitat de les megalòpolis sorgides d'aquest vertiginós creixement i la frustració de l'oportunitat perduda de l'anomenat *dividend demogràfic*. És a dir, que la multiplicació de la població en edat activa en un context d'escassa dependència —degut a una fecunditat a la baixa i una proporció de gent gran encara molt minsa— esdevingui la palanca necessària per a sostenir el creixement econòmic.²⁹ Aquesta situació excepcional atorgava també als països àrabs de la Mediterrània una posició d'avantatge —com abans havia succeït a d'altres de les anomenades regions emergents, exemplarment la Xina—, i en canvi

sembla haver tingut efectes contraris o haver estat desaprofitada.³⁰ Aquest fracàs cal imputar-lo principalment a la incapacitat dels respectius mercats de treball d'absorbir l'entrada constant de població jove, que fa encara més sagnant la contradicció entre les millores en els nivells d'instrucció experimentats per les generacions més joves i la manca d'oportunitats, que cal considerar el factor determinant de les migracions internacionals. Aquesta contradicció s'agreuja durant els propers decennis, recordant la sentència que Pierre Bourdieu va pronunciar a propòsit de la inadequació entre el nivell d'instrucció assolit pels joves i el seu estatus social, la qual vaticinava que les persones «sobrees», o bé s'apropien dels llocs que no haurien d'ocupar o bé transformen els llocs per a ocupar-los,³¹ i que ens hauria d'orientar en la interpretació de l'esclat dels moviments socials etiquetats com a *primaveres àrabs*, més enllà del suposat determinisme demogràfic i la inacció de la Unió Europea en el suport a aquestes mobilitzacions. La literatura i els discursos polítics han tendit, doncs, a posar el focus en «l'excés de joves»,³² que en termes del perfil a la piràmide s'ha popularitzat com a *bony* (*bulge*, en anglès) i que s'ha convertit en un lloc comú en la literatura que s'ha produït per a explicar la Primavera Àrab.³³ Vistes així les coses, aquest excés de joves i les migracions que reben les ciutats dels països del sud de la Mediterrània es tracten des de la perspectiva de la inestabilitat política que poden provocar abusant de les lectures diguem-ne *huntingtonianes*, on l'alça del fonamentalisme islàmic a la regió, primer i del terrorisme, després, hauria estat impulsada també per aquesta sobreabundància.³⁴ Mentrestant, les migracions internacionals dirigides als països europeus o tercers són llegides com una vàlvula d'escapament de la tensió social, i s'assenyala repetidament aquesta conjuntura com un dels riscos glo-

30. Brahim ELMORCHID, «The Demographic Gift in the Arab World: A Blessing or a Time Bomb to Morocco?», *Almuntaqa: Arab Center for Research & Policy Studies* (Doha), vol. 1, núm. 3 (2018), p. 74-91.

31. Pierre BOURDIEU, *Sobre el Estado: Cursos en el Collège de France (1989-1992)*, Barcelona, Anagrama, 2014.

32. Richard P. CINCOTTA, Robert ENGELMAN i Daniele ANASTASION, *The Security Demographic: Population and Civil Conflicts after the Cold War*, Washington D. C., Population Action International, 2003; Richard P. CINCOTTA, «The Next Steps for Environment, Population and Security», *ESCP Report* (París), núm. 10 (2004), p. 24-29; Jack A. GOLDSTONE, «The New Population Bomb. The Four Megatrends That Will Change the World», *Foreign Affairs* (Nova York), vol. 89, núm. 1 (2010), p. 31-43.

33. Daniel LAGRAFFE, «The Youth bulge in the Egypt. An Intersection of Demographics, Security and the Arab Spring», *Journal of Strategic Security* (Rapid City), vol. 5, núm. 2 (2012), p. 65-80; Shingo HAMANAKA, «Demographic Change and its social and political implication in the Middle East», *Asian Journal of Comparative Politics* (Nova York), vol. 2, núm. 1 (2016), p. 70-86.

34. Samuel P. HUNTINGTON, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Nova York, Simon and Schuster, 1996.

28. Ricard ZAPATA BARRERO, *Intercultural Citizenship in the Post-multicultural Era*, Londres, Sage, 2019.

29. David BLOOM, David CANNING i Jaypee SEVILLA, *The Demographic Dividend: A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change*, Santa Monica, Research and Development Corporation, 2003.

bals que amenacen tant els estats originaris com els receptors d'immigració.³⁵ D'aquesta manera, es torna a presentar com una evidència el paper desestabilitzador de l'estructura demogràfica i dels desequilibris demogràfics entre les dues ribes de la Mediterrània, i tota l'explicació es converteix en una mena de profecia autocomplerta.

En canvi, com hem vist per al cas de l'augment de la fecunditat egípcia, aquesta entrada massiva de joves en el mercat de treball ha estat agreujada per l'aplicació de mesures d'ajustament estructural. Mesures que afeblen el sector públic i feien encara més difícil l'ocupació juvenil, amb resultats tan contraproductius com l'ascens de la fecunditat, però que sobretot animaven involuntàriament les reaccions d'involució en cadena que han acabat per configurar un context en el qual realment el potencial demogràfic desapropiat esdevé una amenaça a la seguretat i l'estabilitat institucional. La disfunció entre la voluntat i els efectes de les recomanacions/imposicions polítiques i econòmiques que tenen conseqüències no desitjades en l'àmbit demogràfic i de retruc en el context polític i econòmic, no són ni molt menys una anècdota aïllada. Podríem afegir a aquest còmput el desastre impacte del desmantellament de la protecció social a les parelles joves a Algèria a finals dels anys vuitanta —especialment en els ajuts a l'habitatge—, que alguns van veure com una manera indirecta de reduir la fecunditat ja que va induir un retard de la nupcialitat, i que va provocar una inclinació del vot jove cap a les posicions reactives, representades aleshores pel Front Islàmic de Salvació, i la seva victòria electoral l'any 1990, que acabaria amb la intervenció militar en 1991 i en una cruenta guerra civil que deixaria el país en mans del terror promogut pel fonamentalisme islàmic i les forces governamentals.³⁶ Per descomptat, els factors que varen contribuir a aquest conflicte van més enllà de la ineptitud de la Unió Europea a l'hora d'introduir objectius demogràfics en la política de cooperació amb països tercers considerats estratègics, o del Fons Monetari Internacional en condicionar el pagament del deute, però la freqüència amb què s'han donat es pot interpretar no com una negligència puntual sinó com una pauta imposada pel dogmatisme neoliberal. Amb perspectiva històrica es pot considerar aquest malaurat episodi com un avançament del procés que va menar a la incubació als països de l'Est dels moviments nacional-po-

pulistes de dretes. L'aplicació de dures mesures d'ajustament estructural per a la seva integració a la Unió Europea, com a condició prèvia d'una transició traumàtica a la societat de mercat basada en l'efecte de xoc produït per una ràpida i profunda desregularització del mercat de treball i la desprotecció social, es pot trobar en l'arrel del creixement d'aquests moviments antide-mocràtics que gairebé trenta anys més tard amenacen la mateixa continuïtat de la Unió Europea.

CONCLUSIONS: LA DEMOGRAFIA I ELS REPTES PER A LES CIUTATS MEDITERRÀNIES

Cal entendre l'evolució demogràfica dels diferents països de la Mediterrània com un procés adaptatiu, que es troba en diferents etapes depenent de la realitat material de cadascun dels països considerats. La continuïtat d'aquesta evolució (o la seva disrupció) en la fecunditat i la mortalitat, i especialment el futur de les migracions depenen fonamentalment de l'evolució econòmica i de les polítiques que s'hi apliquin, més que no pas del fatalisme demogràfic que pot representar la inèrcia de les estructures de la població, que en aquest sentit pren un caire de catàstrofe inevitable originada en el passat similar a l'escalfament global. La inèrcia ens situa en un paisatge postapocalíptic, és a dir, en l'assumpció que l'efecte lesiu ja s'ha produït en el passat i que el que ens queda és cercar les millors estratègies per a reeixir al desastre.³⁷ La intel·lecció de la regió mediterrània, demogràficament parlant, no pot basar-se en l'enfrontament de dos blocs oposats pel diferent ritme de les successives transicions demogràfiques en termes d'accés diferencial a la modernitat, sinó com un territori travessat per una complexa xarxa de sistemes migratoris intra i extraregionals afectats per l'impacte de les mutacions del capitalisme financer i la política neoliberal.

La demografia pot constituir en part una solució, si s'és capaç de canalitzar de manera constructiva el potencial demogràfic —el nombre creixent de joves, però també el capital humà que representen—, dins i fora de la regió, en forma d'immigrants. I això vol dir no buscar solucions miraculoses que es puguin resumir en un eslògan publicitari. Es tracta doncs de defugir el *win-win* del receptor neoliberal, en què es desplacen tots els costos als individus —i s'arriba a criminalitzar-los, tant als immigrants com a les ONG que se n'ocupen— i a un sector públic cada cop més afeblit, convertit en un regulador de la seguretat per al capital, i es proposa com a sortida l'externalització dels costos. La política d'externalització ha menat al creixement de

35. *Global Risks, 2006*, Ginebra, World Economic Forum, 2012; Andreu DOMINGO I VALLS, «Migration as a Global Risk: The World Economic Forum and Neoliberal Discourse on Demography», *Journal Quetelet* (Lovaina), vol. 3, núm. 1 (2015), p. 97-117.

36. Ali KOUAOUCI, «Population transitions, youth unemployment, postponement of marriages and violence in Algeria», *The Journal of North African Studies* (Londres), vol. 9, núm. 2 (2006), p. 28-45.

37. Timothy MORTON, *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*, Minnesota, Minnesota University Press, 2013.

les màfies, i en el cas del control de les fronteres a alimentar règims autoritaris i a afeblir el prestigi i l'autoritat de la Unió Europea. Es tracta, també, de no cercar arguments instrumentals (i falsos) com que els immigrants són l'única solució a la sostenibilitat del sistema de pensions, o que la diversitat és només desitjable en tant que incrementa la competitivitat de les ciutats. La distància entre la realitat i el màrqueting només fa que proporcionar arguments al nacionalpopulisme de dretes. El problema fonamental és que la política neoliberal es presenta com una política de terra cremada, o, dit en el vocabulari que ells mateixos imposen, l'anomenada «destrucció creativa del capitalisme» canvia irreversiblement les condicions materials (socials i polítiques) de manera que no es pot redreçar la situació obviant com ha canviat, o volent retornar a plantejaments antics que ja no es corresponen amb el nou panorama. El neoliberalisme, en la seva fugida cap endavant —no reconeixent mai les seves errades—, ha convertit qualsevol pensament crític, per no parlar de praxi alliberadora, en un obligat exercici d'arts marcials en què cal utilitzar la força desplegada en l'atac per l'oponent en favor d'un mateix. Si ho voleu en termes de marxisme clàssic, es tracta de trobar en les contradiccions generades pel mateix capitalisme les condicions que facin possible un espai d'esperança, o encara si preferiu el renovat optimisme del sociòleg Ulrich Beck, com ho va expressar a la seva obra pòstuma *La metamorfosi del món*,³⁸ en el «catastrofisme emancipador».

Si parlem de ciutats, es tracta primer d'entendre les ciutats com a sistemes complexos adaptatius formats per coses —infraestructures, màquines— i éssers vius —humans i no humans—,³⁹ on la demografia, és a dir, l'evolució de l'estructura i la dinàmica de la població humana, forma al seu torn també un sistema complex

de reproducció demogràfica (i social): si la ciutat fa la població, la població també fa la ciutat. Com hem sostingut, la Mediterrània, demogràficament parlant, no és una regió, com tampoc ho és en el sentit estricte de la política o l'economia. La integració econòmica i política s'ha plantejat de vegades només com una manera d'augmentar el pes polític dins de la Unió Europea d'aquells països o regions que la volien liderar. En el cas de França, amb la proposta d'una Unió Mediterrània per part de Sarkozy el 2008, com a contrabalanç al pes d'Alemanya. En el cas de Barcelona i Catalunya, amb el procés de Barcelona endegat el 1995, com un intent desesperat —amarat de nostàlgia noucentista— de convertir la Mediterrània en la cua del baró de Münchhausen per tal de superar la irrellevància a la qual la condemna la política estatal. Sigui com sigui, la regió que de moment només unifica la memòria històrica i el condicionant geogràfic, com l'amenaça que representa per a la mar el canvi climàtic, tan sols reeixirà si és capaç d'endegar un procés d'integració accelerada real que efectivament l'articuli com una regió on les ciutats i les regions metropolitanes han de jugar un paper fonamental. I on la demografia és un fenomen que les ha d'unir i no separar.

Sembla molt difícil pensar aquest procés sense sortir del marc mental imposat pel neoliberalisme, acompanyat d'una necessària ruptura i renovació democràtica que inclogui la redefinició del *demos*, si ens referim a la inserció i participació de la població immigrada a les societats d'acollida que, al final, planteja la interculturalitat. Un salt polític que a ambdues bandes de la Mediterrània ha de tenir com a objectiu prioritari la lluita contra la desigualtat dins els països i entre les regions. Un objectiu igualitari que no pot desentendre's d'un avenç paral·lel en el reconeixement de la dignitat de l'altre, dins i fora dels estats. Si aquest objectiu sembla utòpic, l'alternativa que representa la no alternativa *thatcheriana* ens mena a un horitzó distòpic i no pas a llarg termini.

38. Ulrich BECK, *The metamorphosis of the World*, Cambridge, Polity Press, 2016.

39. Ash AMIN i Nigel THRIFT, *Seeing like a City*, Cambridge, Polity Press, 2017.